

TARTUMAA KIRIVÖÖD

VÖÖD EESTI RAHVATRADITSIOONIS

Vööd ja paelad on kuulunud ajast-aega eesti rahvarõivakomplekti juurde. **Vöö** kuulus ühe kindla detailina rahvarõivaste juurde muinasaegadest saadik. Seda kasutati rõivaste kinnitamiseks, kuid ta moodustas kandja ümber ka kaitsva maagilise sõõri.

Vöö põlist kuuluvust rõivastuse juurde kinnitavad keeleteaduse andmed ja vanemad arheoloogilised leiud Eesti alalt alates 11.-13. sajandist. Pidevale vöökandmise traditsioonile viitavad ka eesti rahvarõivad käsitlevad illustratsioonid alates 16. sajandist. Täpsemad andmed eri vööliikide levikust ja kandmisest pärinevad siiski alles 18. sajandi lõpust ja 19. sajandist. Vöö kuulus olulise väikedetailini nii igapäevase kui ka piduliku rõivastuse juurde.

Varasemal ajal jaotati rõivastus kolme ossa:

- **töörõivad ehk pidamise riided**, mida kanti iga päev;
- **käimise rõivad ehk käimariided** vähempidulikeks juhtudeks;
- **pidulikud rõivad ehk seisuriided**, mida kanti ainult pidulikel puhkudel ning pärandati sageli lastele. Piduliku rõivastuse puhul kanti kaelarätikut, mille ots pisteti vöö vahele.

Vööde kasutamine oli mitmesugune. Kõige rohkem oli neid vööid, mida kanti keha ümber ja nimetati lihtsalt vöödeks, harvem paelteks, mõnikord vööpaelteks. Peale nende oli terve hulk erisuguseid vööid ja paelu eriotstarveteks: sääre-, suka-, põlle-, saapapaelad, külvivööd, mitmesugused pulmapaelad ja pihavööd. Siia hulka kuuluvad ka traksid, mis olid vajalikud seeliku ülalhoidmiseks, peapaelad, ka mitmesugused äärispaelad. Nii oli näiteks sõbade, kõrikute, seelikute ääres kõladega kootud pook, seelikute ääres punutud ai.

VÖÖ - Soome-ugriline üldnimetus

Ööke – Lõuna-Viljandimaa, Põhja-Pärnumaa

Pussak, pussakas – Muhus, Lääne-, Pärnu- ja Viljandimaal, mõnikord ka Põhja-Eestis

Kusak, kussak – Kirde-Eesti

Höö, hüü – Hargla

Vüü – Kagu-Eesti

Vüö – Kirde-Eesti, Setomaa

Puude, puudõ – Kagu-Eesti

Üü, üüke – Edela-Eesti

Öö – Saare- ja Läänemaal

Üö – Muhu

Üe – Kihnu

Vööd kandsid ümber keha nii mehed kui ka naised, lapsest saati. Noorele tüdrukule olvat varakult vöö peale köidetud, “et ei kasvaks poisi moodi vaid keskelt peenem” (Karula). Vööd kanti nii särgiväel käies kui ka seelikut kandes, pükstel, ülerõivastel. Paljudes kihelkondades köideti vöö enne seeliku selga panemist särgi peale, nii et see ainult mõningal määral seeliku alt välja paistis (Rõngu, Harju-Madise, Lääne-Nigula, Martna, Mihkli, Kihelkonna, Karja, Kihnu). Nähtavasti pärandub see ajast, kui särgiväel käimine oli üldine mood. Vööga kinnitatud rõivad kaitsesid enam külma eest ja nägid kandmisel korralikumad välja, kui lahtised. Rahval oli arvamus, et vöö annab kehale tugevust ja seda rohkem, mida pingumale see on köidetud.

Vöö kandmisest

Algselt oli vöö ülesandeks vaipseeliku ülevahoidmine.

Halliste

Hiljem, kui seelikutele juba värvel õmmeldi, siis säilis vöö kordadena mähkimise tava.

Seto naised sõlmsid 1x ümber keha rüü või sukmani peale kirivöö nii, et selle otsad jäid pikalt rippuma.

FOTOD: PINTEREST

- Vöö mähiti piduliku ülikonnaga seeliku- ja põllevärvli peale, tööl harilikult särgi peale.
- Varasemast ajast on teateid, et vööd, kui seelik seljas oli, ei köidetud seelikuvärvli peale, vaid kordadena otse särgile ümber nii, et see ainult natuke välja paistis (Rõngu, Harju-Madise, Lääne-Nigula, Kihelkonna, Karja, Martna, Mihkli).
- Vööga kinnitatud rõivad kaitsesid enam külma eest ning nägid kandmisel ka korralikumad välja.

Läänemaal hakati vööd mähkima eest, kuhu pandi vöö keskkoht, otsad jäid sinna, kuhu need ulatusid, nii nagu pikkus välja andis, ja topiti siis vöökihtide alla.

Harju-Jaanis jäi üks ots alla, teine pisteti vahele.

Põhja-Eestis topiti vöö otsad kordade alla. *"Vöö keerati enne kaks korda ümber keha ja nimelt nii, et ülemine kord tuli pooleks alumise peale ja vöö paistis niiviisi laiemana otsad pisteti kordade alla ega jäetud rippuma"* (Juuru).

Vööd on rakendatud ka kauba kinnitamisel, teenijatüdruku tööle palkamisel (Kolga-Jaani, Märjamaa). Kirjalikud andmed selle kohta on juba 18. sajandist. Igal abiellujal tütarlapsel pidi olema veimevakk tekstiilesemetega nagu särgid, kindad, sukad, vööd, säärepaelad, mida pulmas kingiti mehe sugulastele, pulmaametimeestele, aga ka teistele külalistele.

Vööd vajati juba enne pulmi. Nimelt sidus pruut kosjakaubaga nõusoleku märgiks vöö ümber tühjaks joodud kosjaviinapudeli, see oli nn **PUDELIKAELAVÖÖ** (Kadrina, Kuusalu, Pilistvere) või kinkis selle peigmehele koos sukkade ja kinnastega (Kadrina, Rõuge).

Ühe vanema teate järgi kasutas peigmees vööd kosjas kokkuleppe sümbolina, rিপুতades vöö või mõõgarihma väljavalitu voodi külge. Kosjade tagasilükkamise puhul pani tüdruk vöö järgmisel päeval ukse külge.

Kui peigmees läks pruudile järele, seoti talle naistevöö kübara ümber, samuti peiupoisile.

Peale nende on teateid vöödest, mis seoti peiule ja peiupoistele üle rinna õla pealt vastasolevale puusale, ühe teate järgi olevat pihavöö küljes rippunud pulmamõök (Pilistvere), teiste teadete järgi hoiti pulmamõöka käes.

Kui üldiselt on levinud teadmine, et vöö mähkimist alustati vasakult küljelt ja mähiti kihtidena nii, et alumine kiht jäi ca 1 cm võrra paistma ja lõppots pisteti vöökihtide vahele, siis **Kihnus** mähiti vööd põhimõttel, et lõppots jäi alati ette keskele ja see pisteti kihtide vahele.

Vöö otstesse olid jäetud lõimest narmad. **Põhja-Eestis, Saare- ja Hiiumaal** palmitseti vöönarmad harilikult kokku. See põhines võib-olla eelmainitud

kombel toppida otsad vöökihtide alla. **Lõuna-Eestis** aga pisteti vöö narmad ainult harvadel juhtudel vöö alla.

Eesti naise igapäevaseks tööriivaks suvisel ajal oli särk, millele köideti vöö ja põll. Põlle võis siduda enne kirivöö pealepanemist, sellisel juhul jäid põllepaelad ja värvel vöökordade alla. Teine võimalus oli siduda põll kirivöö peale, jättes paelad taha rippuma. Tööde tegemisel ei kantud alati kirjatud vööd, vaid mõnikord seoti ümber keha linadest või takkudest keerutatud pael.

Kirivööid, mida käsitleb käesolev töö, nimetatakse ka korjatud kirjaga vöödeks. Enamasti ei olnud meeste vööd korjatud kirjaga, ja kui olid, siis kitsamad, kui naiste vööd.

Mitu korda spiraalselt kõvasti ümber keha seotud pikk kirivöö on Läänemeresaadetes üks eesti naiste rahvariiete eripärane joon! Naaberrahvad seovad vööid teisiti. Naised on kandnud koguni kahte vööd korraga - üks kõvasti seotuna särgi peal, teine lõdvemalt värvlil. Vöö pidi olema seotud korralikult! "Vedelal neiul vöö madalal", ütleb rahvalaul. Vöö õige pool on alati "villasem", nagu rahvas ütles, ning see jääb väljapoole. Vöö asetage seeliku värvlile ning alustage sidumist alt ülespoole vasakult või eest keskelt, mähkige spiraalina ümber keha, eelmine vöökord jäägu 1-2 cm võrra järgmise alt paistma. Ots pistetakse vöökordade alla. Tehke seda korrektset! Tähtis on vöö pikkus - see peaks ulatuma vähemalt kolm korda ümber keha. Oluline on samuti vöö tugevus - lõdvalt kootud vöö või dekoratiivne vööpael kipub servast keerdu minema (Tõnurist 2003: 59).

On vasturääkivaid teateid. Üks neist annab teada, et seeliku kandmisel ei köidetud vööd seeliku värvli peale, vaid otse särgile seeliku alla. Samas on teateid, mille järgi vöö käis just seeliku värvli peale, mis tundub loomulik, sest siis ei jäänud ilus vöö seelikvärvli alla.

Vööde sidumisel esines paikkondlikke erinevusi. Sidumise eripära tulenes sellest, et mõned vöödest lõppesid tuttudega ning nende olemasolu polnud vajalik, kui need topiti vöökihtide alla.

Seeliku värvli peale spiraalselt mähitud kirivöö, mis tõmbab keha keskelt peenemaks, on tekitanud eesti naisterõiva silueti ühe eripära! ....Mõned välismaalastest reisimehed on kunagi isegi imestanud, kuidas eesti naised niimoodi keskelt kõvasti kokkuseotuna veel koos püsisid ning jõudsid põllutöödki teha (Tõnurist 2003: 19).

Kirivööga ümbritseti sünnitav naine ning vöö mähiti lapsele ümber tema esimestel elukuudel...aga vöö mähiti surnu ümber ka tema viimaseks teekonnaks (Vint 1978: 61).

Nõost ja Kõpust on teated, et isegi öösel hoiti vööd ümber, et kõhtu ära ei sirutaks.

Tütarlastele hakati vööde valmistamist õpetama küllalt varakult. Eesti Rahva Muuseumi fondides on 9.-12. aastaste laste kootud ilusaid vööid. Vööde valmistamine oli üks karjalaste lisatöid. Kursi kihelkonnast on pärit teada - kuni tütarlapsed kudusid, hoidsid poisid lisakarja ja said selle eest tasuta vööid.

Mitmetel rahvakalendri tähtpäevadel oli vöödel oma tähendus ja ülesanne. Nii näiteks 25. märtsil tähistataval paastumaarjapäeval ning ka jaanilaupäeval. Paastumaarjapäeva peeti teistest maarjapäevadest tähtsamaks.

Mingit külaskäigukeeldu polnud. Juba varahommikul käidi Mari nimelisi üles laulmas. Vana kombe järgi seoti Maridel mingi kingituse moodi asjaga (uue pearäti, siidsalli või vööga) jalad magamise pealt kinni (Hiemäe 1998: 85).

Rikkaliku kombestikuga jaanilaupäev, mida tähistatakse veel kaasajalgi, oli suvine tähtsaim rahvakalendri tähtpäev.

Jaanilaupäeva õhtuks tehti kiiged. Pärast tantsimist läksid tüdrukud ja poisid kiigele ja iga tüdruk, kes kiigele tahtis minna, pidi kiigetegijale andeid viima. Nagu kindaid ja paelu ja... (Hiemäe 1985: 73).

Vastseliinast on teada järgmine uskumus jaaniõhtu kohta: “ Koh majah tütrik um ja tütriku nimelt lehm, tuu tütrik võtvat umalt vüült vüü ja köütavät jaanipääva õdagu lehmäle sarvilõ, sis kohepoolü lehmäl humogu pää um, sinnapoolõ saavat tütrik mehele.” (Hiemäe 1985: 139)

Tütarlapsed kandsid 14.-15.-nda eluaastani vööga kokkukõidetud särki, seejärel said nad oma esimese seeliku, mis tähistas üleminekut neiuikka.

Neiueas kosjade ootamise kohta on teada rahvalaul:

*Hakkasin kandma kapukaida,
säädemaie sääriksida,
vööda vööle kinnitame,
pandi vaht värava pääle*
...
*olin ise ergakene
olin erku, olin kerku,
läksin kaevult vetta tooma,
kuulin kuljuste kulina,
hõbehelmede helina.* (Eisen 1932: 2)

Petserist on teada, et kosjade tulekul visti teadmata põhjustel mõrsja maja katusele 12 vööd.

Mitmes kohas Eestis tähendas mõrsja kosjapudeli kaela ümber seotud vöö mõrsja "jah" sõna. Tavaliselt pidi mõrsja omalt poolt peiule midagi kinkima ning rahvasuu räägib, et vöö, mille otstesse kindaid ja sokke oli seotud, sümboliseeris ühendust. Helmest on teade, et kihluse puhul viidi ka kirikuõpetajale kindaid või vöö.

Tähtsat osa vööde valmistamisel etendasid välistööde lõppedes neidude ühised käsitöö ja lõbustusõhtud. Need algasid miiklipäevast (29. september).

Otsekui sissejuhatuseks noorte kooskäimistele kogunesid tüdrukud toidupoolisega kuhugi sauna või tallu, kus saadi olla omaette. Kõpsetati kooke, valmistati lihatoite (Hiemäe 1991: 135).

Vööid kasutati ka arstimisvahenditena. Eesti Rahva Muuseumi kogudes on haruldane ca 3 m pikkune „nõiduse juures tarvitatud“ vöö Urvastest, mis on kootud umbes 1830. a., kiri on silmiline, nn **kolmekitsekiri**. Vöö seoti ussihammustuste arstimiseks inimestel ja loomadel „ümber ussipistetuse“.

Viru-Jaagupist on teada, et veel 1913. aastal tarvitas ümbruskonnas tuntud külaarst üht vööd roosi raviks.

Kuna usuti, et naiste vööil on sigivust edendav jõud, siis kasutati seda juba ammustest aegadest kevadisel külvamisel külimitu kandmena, et külvaja käed oleksid vabad. Eriti esines külvivööid Saaremaal, aga ka Viljandi-, Pärnu- ja Valgamaal. Kasutati nii vanemaid kui spetsiaalselt selleks otstarbeks kootud vööid, mis pidid olema laiad, vastupidavad ja pehmed, et oleks mugav töötada.

Naistevöö kasutamist on põhjendatud ebausuga, et põld hästi sigineks ja villi tärkaks ning oleks niisama vastupidav kui naisterahvas.

Kuigi naiste vöökudumise oskus oli üldine, telliti vööid ka vähese maaga või maata külakäsitöolistelt. Paljud neist elasid talusaunades tehes suviti maatööd ja talviti käsitööd, sealhulgas ka vöökudumist. Nende oskusi kasutasid jõukamad, eelkõige veimete ja kaasavara valmistamisel.

Teiste tarbeks vööid kuduvatest käsitöolistest on 19. sajandi lõpust ja 20. sajandist üle Eesti ligi poolsada teadet. Arvatavasti olid vööde kudumine mõne

käsitöölise peamine töö ja sissetuleku allikas. Nende eest maksti tasu nii natuuras kui ka rahas. Samast ajast on tasu maksmise kohta mitmeid andmeid. Palgaks võis olla näiteks külmit vilja, 20-30 kopikat, isegi 50-60 kopikat ning hinda võidi arvestada ka 1 kopikas iga värvilise kirjalõnga pealt (Kolga-Jaani, Karja, Torma, Rõngu, Viru-Jaagupi, Kaarma).

Naistevööd = kirivööd valmistati niite ja pulga või tihva abil.

Valgel linasel, mõnikord ka tumedal põhjal (Saaremaal) on villastest lõngadest korjatud kiri.

Tihv oli kasutusel 19. sajandil üle-Eestiliselt. Niitega kudumine hilisem. Mõlemad kudumisviisid olid tuntud nii Ida- kui Lääne-Euroopas. Sealjuures Kagu-Soome oli niitega vöökudumise põhjapoolseim ala. Arvatavalt levis see kudumisviis Soome eestlaste vahendusel, sest seal nimetatakse niitega kootud vööid - **vironvyö**.

Tihv. Eesti, Ameküla.
Käsitöölise kasutatud riist ja vööalused olid peamiselt pronksile
kõrgema tehnika.

Fotod: Pinterest; Tiia Artla

Vöömõõgaga (Kagu-Eesti *rabajas*, *rappai*) otsaga korjati ülemisse vahelikupoolde vöö kirja kujundavad villased lõimelõngad. Tulemus on sarnane tihvaga kudumisele.

Fotod: Tiia Artla

Värviliste mustrilõngade saamiseks kasutati esialgu taimevärve. Inimesed õppisid praktiliste kogemuste varal tundma teatud taimede või nende osade, puukoorte ja samblike värvitoimet. Taimevärvidega värviti eelkõige pruune, kollaseid, rohelisi ja punakaid värvitoone.

Heinamaarjapäeva (2. juuli) kutsuti seetõttu ka punamaarjapäevaks, sest Tarvastust on pärit teade: “Heinamaarjapäeval kaevasivad naised maranaid ja korjasid muid lillesi, millega lõnga keeta: sel päeval korjatud värvidega tulla kõige punasem lõng.” (Hiemäe 1985: 203).

Punast värvi on eestlased pidanud maagiliseks kaitse ja ravivahendiks ning arvanud, et punase lõngaga piiratud alale ei pääse kurjad vaimud. Punast on seostatud ka pidulikkusega. Seetõttu on punane 18. ja 19. sajandi tekstiilesemete, sealhulgas vööde, eelistatuim värvitoon.

Putkega kollaseks ja madaraga punaseks.

Foto: Tiia Artla

Värvimadar, mille juurtest saadi kaunist tuhmpunast, oli tuntud Siberist kuni Skandinaaviani. Madarapunast rakendati soome-ugri rahvaste, sealhulgas eesti, tekstiilikunstis ulatuslikult. Kollase värvainena oli levinud kaselehtede ja karikakraõite kasutamine. Mitmesuguses intensiivsuses pruune võimaldasid saada paakspuu- ja lepakoored, pohlavarred, männikäbid ja kivisammal, aga rohelisi toone kanarbikuarred, toomingalehed ja koerputkeõied. Kuna sinist värvi andvaid taimi esines põhjamaises looduses harva, tuli sinise saamiseks kasutada sisseveetud ostuvärve. Siniste värvainetena olid tuntud puusinine ehk viulivärv (sinipuu ehk kampešipuu puit) ja potisinine ehk sinikivi (indigopõõsalt saadud värvaine).

Foto: Tiia Artla

Välismaalt sisseveetud kalleid värve kasutati 17. ja 18. sajandil ainult paremate esemete kirjamiseks. Laialdasemalt läks potisinine rõivastuses käibele alles 18. ja 19. sajandi vahetusel. Intensiivne potiroheline saadi kaselehtedega värvitud lõngade potisinisega ülevärvimisel. Teistest ostuvärvidest kasutati 19. sajandil veel puupunast (punapuu puit) ja putukapunast (kuivatatud košenillitaid). Seoses aniliinvärvide tööstusliku tootmise alustamisega 19. sajandi keskel pääsesid võidule nimetatud värvid.

Taimevärvide kasutamise ajal oli värviskaala varjunditelt peenem ja värvide kooskõlalt harmoonilisem. Keemiliste värvide tarvituselevõtt mõjustas tunduvalt käsitööesemete koloriiti. Lõngu hakati siis värvima eredates ja kontrastsetes toonides (tulipunane, lilla, ereroheline, oranž, roosa ja sügavmust). Uute värvide rohkus ja värvitoonide jõulisus lõi kõikuma senised põhimõtted värvide valikust ja kasutamise sagedusest. Mitmesuguste eredate toonide ohtra kasutamisega kaasnes mõningane mõõdutunde kadumine, mida iseloomustab ilmekalt 1916. aastal Helmi Neggo Tartus Eesti Rahva Muuseumis peetud ettekandes "Eesti rahvakunstist".

Siis aga tungis esimesena ere poevärv puu- ehk putukapunane talutareni. Ta oli üsna teiseloomuline, kui tõmmu madarapunane, ja endised värvikombineerimise seadused ei oskanud temaga midagi pääle hakata. Traditsioon murdus, maitsekindlus lõi kõikuma. Hiilgav värv leidis algusest pääle poolehoidmist ja kiskus varsti anilinvärvide karjuva karja enesega kaasa. Silm muutus teiseks, otsis teisttõugu ilu kui varem. Vana maitse taotles kokkukõla, rahulikku harmoonilist muljet, kirjad olid suured ja selged. Uus maitse nõudis elavust, eredust, kontrasti: vöökirjad lähevad ikka kribulisemaks, kindakirjad rahutuks, pisikeseks, ... Motiivid, mis vast hallist eesajaloost pärandatud ja muutmata hoitud, moondusid täiesti mineva aastasaja jooksul suurtes hüpetes... (Neggo 1918: 22, 23).

1918. aastal avaldab H. Neggo oma ettekande brošüürina "Eesti rahvakunstist" ning seda loetakse esimeseks õnnestunud katseks hinnata eesti etnograafiat.

Kui rahvarõivas hakkas 19. sajandi keskpaiku käibelt kaduma, hakati võid vaipadeks ja kottideks kokku õmblema. Vöödest valmistatud esemeid kingiti kirikuõpetajatele ja mõisahärradele.

1897. aastast on teade, et isegi keisrile olevat tehtud selline kingitus: “Ammuks see oli, kui Kursi karskuse-seltsi poolt vöödest valmistatud vaip meie armastatud Keisri Majesteetidele kingituseks viidi” (Manninen 1927: 361).

Vöö ornamendist

Lõuna-Eesti paikkondade seast paistab silma Põhja-Viljandimaa, iseäranis **Kolga-Jaani** oma laiade kirivööde poolest. Vöö laius võib ulatuda seal 15 cm-

Fotod: Tiia Artla

Seevastu **Halliste** ja **Karksi** vööd on kitsad, peentest lõngadest kirjadega. Läti piiri lähedal Mulgi alal, Sangastes ja Lõuna-Võrumaal kooti ka läbi villaseid kitsaste vöötidena kulgevate nn *lapiliste* kirjadega (lätilapilised) vööd.

Võib öelda seda, et Lõuna-Eesti vanemad võöd (taimedega värvitud lõngadest) olid tunduvalt laiemad kui hilisemad (aniliinvärvidega värvitud). Erinevus laiuses keskmiselt 2 cm.

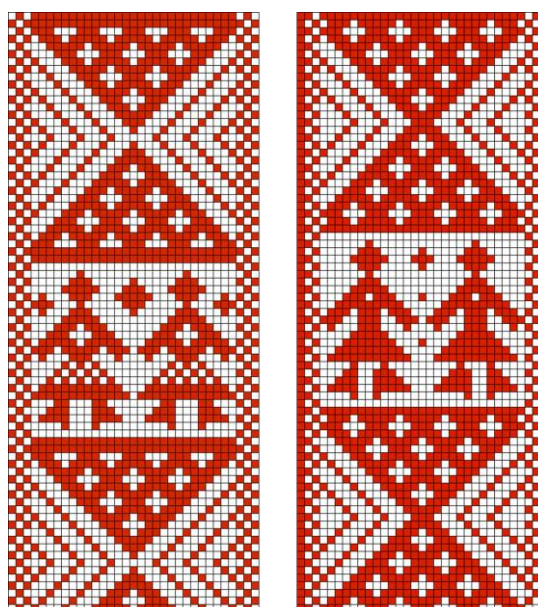
Eesti kõige laiemate kirivööde levikuala on seotud peamiselt 3 kihelkonnaga:

- Põltsamaa (laius keskmiselt 5-9 cm)
- Kolga-Jaani (5-10 cm)
- Häädemeeste (6-11 cm)

Omaette rühma moodustavad Saaremaa võöd: kui Mandri-Eesti võöde põhi on valge, siis Saaremaa võödel esineb punaste ornamentidega nii sinise kui musta põhjaga võid. Neist laiemad võivad olla 7-8 cm laiad.

Inimfiguurid iseloomustavad Tõstamaa kirivööid.

FOTOD: TIIA ARTLA

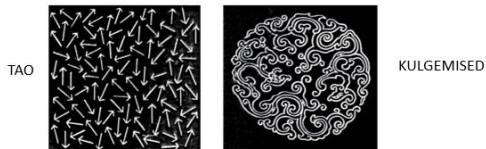
Kahe otsaga vööd

Põltsamaa

TAO KULGSTEED

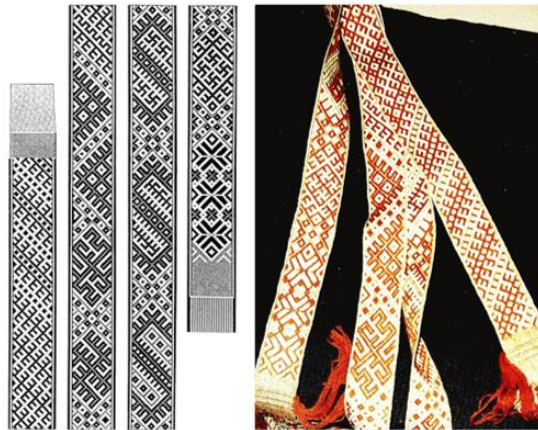
TAO

Fotod: Pinterest; Tiia Artla

Teksti koostamisel on toetutud **Kadri Jõgi** diplomitööle „KIRIVÖÖD TARTUMAA KOMBESTIKUS JA VÖÖMUSTRITE RAKENDUSVÕIMALUSED KÄSITÖÖ TUNDIDES“ (Juhendaja: Tiia Artla, TLÜ)

TAO + KULGEMINE LIVI VÖÖL

LAIUSE

KURSI

FOTOD: ERM; TIIA ARTLA

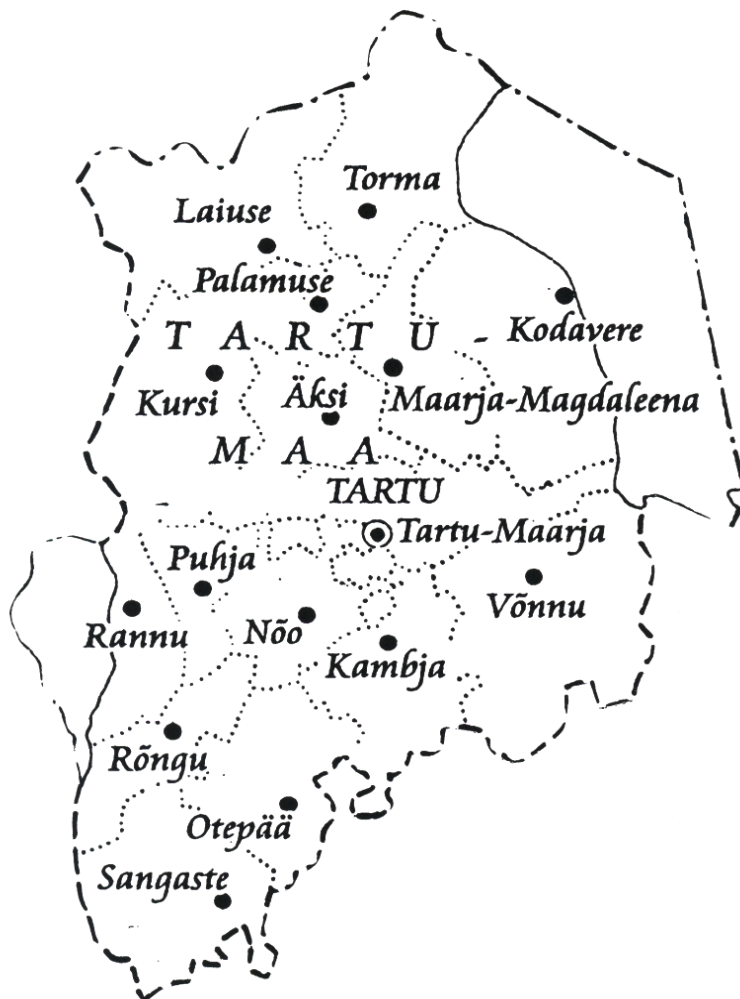
Kirivöödega seostub meil alati värvide ja geomeetriliste kujundite ornamendipilt. Geomeetiline ornament meie vanima rahvapärase ornamendina ulatub tagasi esiaega. Nii kohtame juba esimese aastatuhande ehetel ringi, kolmnurga, rombi, ristide jm ornamentaalseid kujundeid.

Eesti vöödes hämmastab motiivide rohkus. Ristide, rombide, ruutude põhisüsteemis esineb hulk variante, mis optiliselt loovad taas uusi variante ja kujundeid. Tekivad uued ristid, rombid, ruudud, kolmnurgad, silmusnelinurgad. Seejuures kirja rütmi aktiivseks elemendiks on peamiselt 1 motiiv. Mitme motiivi vaheldumist võrdse rõhuasetusega kohtame harvem (kahe otsaga vööd Kihnus).

Foto: Tiia Artla

Korjatud kirjaga ehk **kirivöö tunnuseks** on reljeefne geomeetriline kiri, mis moodustub piki vööd jooksvatest värvilistest villastest lõngadest ja katmata jäänud linasest põhjast. Näib, nagu oleksid lõngad eelpistelisel läbi tõmmatud linasest pinnast, sest vöö paremal küljel kaetu jääb katmata pahemal ja vastupidi. Villasemat pinda loetakse vöö paremaks pooleks.

Joonis 1: Tartumaa kihelkonnad 19. sajandi 2. poolel

Tartumaa kirivööd

18.-19. sajandil oli kirivöö kõige levinum vööliik Eestis, seega ka Tartumaa kihelkondades. Kirivööd kandsid naised nii seeliku kui särgi peal. Kirivöö oli rahvarõivakostüümi oluline osa nii oma praktilise otstarbe kui ka kogu kostüümi esteetilise värvilahenduse seisukohalt. Olulisim on siiski kuuluvus seeliku juurde.

Niisama värviküllased ja mitmekesised kui Tartumaa seelikud, on ka selle maakonna vööd, kuid seejuures alati kooskõlas seelikutriipude värvidega. Vöö narmastatud otsad jäetakse kohati rippuma puusadele (Kurrik 1938: 158).

Vööde, nagu ka muu ainelise vanavara ning sõnaliste mälestuste kogumine algas Oskar Kallas eestvõttel 1890-ndatel aastatel. Sellega tegeles Eesti Üliõpilaste Selts ja Õpetatud Eesti Selts. 1909. aastal asutati Eesti Rahva Muuseum ja 1927. aastal loodi selle juurde Eesti Rahvaluule Arhiiv, kuhu koondati kõik teadusasutustes või eravalduuses olevad materjalid.

Eesti Rahva Muuseumi fondidesse on talletatud 776 numbrilist üksust Tartumaa kirivööd (seisuga 03. detsember 2004), neist Kambja kihelkonnast 23, Kodavere kihelkonnast 58, Kursi kihelkonnast 26, Laiuse kihelkonnast 33, Maarja-Magdaleena kihelkonnast 33, Nõo kihelkonnast 22, Otepää kihelkonnast 39, Palamuse kihelkonnast 22, Puhja kihelkonnast 69, Rannu kihelkonnas 45, Rõngu kihelkonnas 132, Sangaste kihelkonnast 25, Tartu-Maarja kihelkonnast 19, Torma kihelkonnast 29, Tartu linnast 23, Võnnu kihelkonnast 54, Äksi kihelkonnast 54 ja Tartumaalt (täpsustamata) 70.

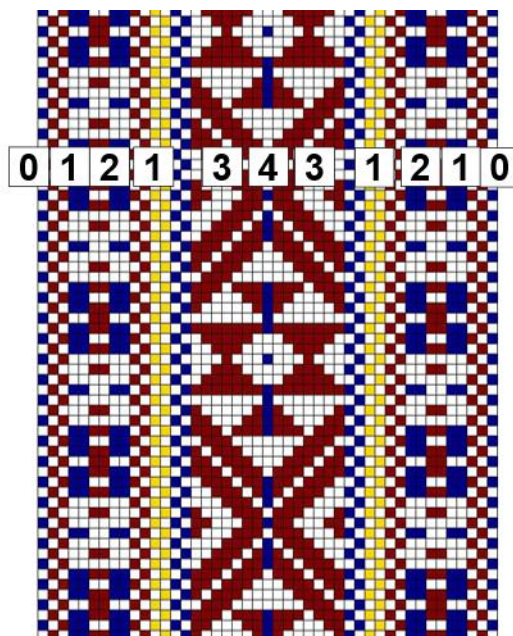
Kirivööde materjalid, kudumistehnika ja mustri ülesehitus on kogu teadaoleva aja vältel püsinud samana. Nii vööde kui kangaste kudumisel on villase lõnga kvaliteet olnud väga oluline. Selle kohta annavad tunnistust raamatus "Eesti Vanasõnad I" toodud Tartumaalt kogutud vanasõnad:

- Kena kael kedrajale, konkurs kael kuduajale (Kursi);
- Kena kael kedrajal, kõver kael kuduajal (Laiuse);
- Kui kaal kenus keträjal, siis pää koogun kudajal (Sangaste);
- Pea keegun kedräten, kaal kuagun kududen (Kodavere);

- Kena kael kedrajal, kumer selg kuduja (Palamuse).

M. Uusi seletus: "Kui kedraja hooletu, siis kuduja parandab palju lõngu" (Eesti Vanasõnad I 1980: 653).

Vööde laius on paikkonniti üsna varieeruv. Ühe kihelkonna vööd on omavahel laiuselt erinevad. Laiemate vööde levikualal on erinevus kuni 3 cm, kitsamate vööde puhul on erinevus väiksem. Valdav enamus kirivööd on 4-6 cm laiad. Valdavalt on üks domineeriv põhivärv, lisanduvad teised värvid kesktriibus ja äärises. Sagedane on 2-3 värvi kasutamine, kuid värvide arv võib olla ka 1 või 4. G. Vilbaste annab 1939. aastal Eesti Rahva Muuseumi Aastaraamatus ilmunud artiklis "Taimedega värvimisi Eestis" teada, et värvimiseks kasutati kodumaised taimi. 18. sajandi lõpul levib potisiinine, mida saadi sinikivi abil. 19. sajandi keskpaigast alates levib aniliinvärvide kasutamine.

0. äärelõng
1. küü(d)
2. äärekiri
3. keskkiri
4. vöö süda

Foto: Tiia Artla

Kirivöö ornamendi ülesehituses eraldame keskkirja, südant ja äärekirju ehk ääriseid. Kirivöö olulisimaks osaks on keskkiri. See on valdavalt osa vööst enda alla võttev geomeetrilise kirjaga põhiosa. Vöö süda on vöö keskosa põhivärvist erinev keskkirja ornamendi moodustamisele kaasatud värvitriip,

mis on reeglina sama värvi ääristega vöö äärtes. Äärekirjad on keskkirjast erinevat värvi, väikeornamendiga kitsad kirjatriibud (Astel 1998: 93, 95).

Kirivöö kompositsiooni kandjaks on keskkiri. Keskkirjas domineerib omavahel seotud ornamendi põiming. Keskkirja ornament on ühesugune kogu vöö ulatuses. Keskkirja põhisüsteemi peamiseks kandjaks ja ornamendipõimingu ühendajaks on harilikult diagonaalvõrgustik. Seejuures on kudumistehnikast tulenevalt ornamendilahendus positiiv-negatiivses kontrastis hästi jälgitav kaldristide ja rombide vaheldumine (Astel 1998: 111, 113).

Eesti Rahva Muuseumi fondides olevate Tartumaa kirivööde põhjal võib väita, et nagu kogu Eestis nii ka paikkondlikult on kirivööde kogu rikkalik värvide, geomeetriliste kujundite, mustrikombinatsioonide poolest.

Kirivööde äärekirjad ja keskkirjad on Tartumaal väga variatsiooniderikkad. Keskkirjas kasutatakse värvina põhiliselt punast tsentreeritud geomeetrilist ornament: rist, romb, silmusnelinurk.

Kaheksakand ja kaksikrist on oma ornamendipõimingu väga variandirohked. Tartumaa kirivööde keskkirjades esineb hambulist kaldjoont, samuti 13. ja 14. sajandi põliseid ornamendimotiive: haake, kolmnurki ja nende motiive. Sagedane on hargimotiivi kasutamine. Ühe vöö erinevad osad võivad olla väga erineva kirjaga.

Tartumaa kirivööde hulgas eriti Sangaste ja Otepää kihelkonnas leidub läbivillaseid nn lätilapilisi vööid.

Vöökirjadel olid oma nimetused. Kõige lihtsam viis oli neid nimetada lõimelõngade arvu järgi. Näiteks kaheksateistkümne, kahekümne jne lõngaga kirjad või vööd. Selline teade on pärit Rõngu kihelkonnast.

18.-20. sajandi vöökirjade rahvapärased nimetused on valdavalt seotud inimest ümbritseva keskkonnaga (Astel 1998: 129).

Sarnaselt kogu Eestile on Tartumaa kirivööde nimetustes eeliskasutamist leidnud esemeline keskkond: **ankru-kirja**, **hangeline kiri** (Puhja ERM7660, Rõngu ERM7649); **pandle kirja** (Kodavere ERM94, Otepää ERM13796),

redeli kiri (Puhja); **reha kirja** (Kodavere ERM96, ERM8663, Rõngu ERM289); **sae kiri** (Nõo ERM6193); **aknaruudukiri** (Otepää ERM13743, Kambja ERM7526); **postiline kiri** (Sangaste); **looga kiri** (Puhja); **kaevurakke kiri** (Tartu-Maarja); **kõdara kiri** (Rõngu ERM7656); **veskitiiva kiri** (Võnnu);

Järgnevad loomade ja taimedega seostuvad kirjanimed: **jaluline kiri** (Rannu); **kalasaba kirjaga äärekiri**; **kassikäpa kiri** (Palamuse ERM3917); **lõvi kiri**, **maasikakiri** (Otepää ERM13720); **oa kiri** (Kambja ERM7513); **parmu kiri** (Kambja ERM7512); **rästiku-ussi kiri**; **vahtralehe kiri** (Kodavere ERM91, ERM13620, Kursi ERM18172).

Kirivöö kirjades ei kajastu otseselt ei ürgsed maagilised tähendusseosed ega hilisemate uskumuste sümbolisisu (Astel 1998: 129).

Tartumaal on geograafilise päritoluga kirivööde nimetusi: Võisiku poolt Puhja kihelkonnas. Leidub arvudega seotud nimesid: **kolme hangu kiri** ja **viiehanguline kiri** (Võnnu); **neljatäpiga kiri** (Puhja). Samuti esineb kujunditega seotud kirivööde nimetusi: **ruutu kirja** (Kodavere ERM93); **risti kirja** (Nõo); **harkkiri** (Võnnu ERM871); **sõõri kiri** (Kambja ERM7526).

Kirivööde puhul on valdavalt tegemist tihedate ornamendipõimingutega, mis nimetuses väljendub esiletulevama osaga. Sageli on konkreetne seos kujundiga vaid aimatav. Üks ja sama kiri on kandnud eri kohtades või isegi samas paikkonnas eri nimesid (Astel 1998: 129, 131).

Kui võrrelda vöökirjade nimetus kindakirjadega võib leida terve hulga ühiseid nimetusi, mis sageli tähendavad ka samasuguseid kirju.

Sageli kooti vöö otsad erinevate mustrikombinatsioonidega (konkreetselt teateid Rõngu kihelkonnast), et vööd teistpidi kandes jätta mulje uuest vööst.

Kirivööd Tartumaa kosjakombestikus

Vanu kosja- ja pulmakombeid on rahvaluule kogumisel ligikaudu 170 aasta jooksul kirja pandud. Kombestiku alase materjali kogumisega tegeles 19. sajandi esimesel poolel Õpetatud Eesti Selts.

Eesti kosjakombed ja nendega ühtlasi ka pulmakombed ulatuvad halli muinasaega tagasi ... Põhijoontes moodustavad nad veel terviku, aga aja jooksul on nad ühes või teises kihelkonnas omaviisi arenenud ja kristlik kirik on neile uuemal ajal kihluselkäimise nõudega oma pitsari peale surunud (Eisen 1932: 3).

Sarnaselt ülejäänud Eesti alaga on kirivöödel olnud suur tähtsus Tartumaa kosjakombestikus. Torma kihelkonnast on järgmine teade: "Kosjade puhul anti ämmale: nuga, põll, kingad; äiale: piip; pruudile: sõrmus; isamehele: sall või kindad" (Tedre 1973: 27).

Üldiselt oli kosjapäevaks neljapäev, mis oli muistse eesti, üldse põhjamaa rahvaste püha päev. Hilisemal ajal loeti kosjas käimiseks soodsaks päevaks ka reedet. Vanad kosjad olid kolmejärgulised: "esimesed viinad" – järelekuulamine; "teised viinad" - peig läks isamehega kosja; "suured viinad" – kihlus kirikuõpetaja juures ja sellele järgnev pidu mõrsja kodus.

Viin oli kosja A ja O, *conditio sine qua non*. Ei ole mõeldav ilma viinata kosja minna. Vanal ajal võeti lihtviina kaasa ... Viidi kaht sorti viina, kõvemat meestele, nõrgemat naistele, õigemini mõrsjale ... Kursi kohta öeldakse, seal viidud pütikutäis kosjaviina kaasa, pütiku ümber seotud vöö (Eisen 1932: 23).

Kombeks oli tühjale kosjaviina pudelile siduda vööga (säärepaelaga) kindad või sukad kaela. Kohati saadeti kosilastega tulevasele ämmale-äiale kingitusi (kindad, sukad, vöö).

Kingitusi tehti ka kosilasele. Üldine tava oli anda kosilastele (nii peiule kui ka tema kaaslastele) vöö, kindad või sukad.

Vööde tähtsus pulmaettevalmistustes

Kosjade ja pulmade vaheline aeg ei olnud tavaga kindlaks määratud. Kõige väiksemaks ajavahemikuks oli kolm nädalat (seda tingis juba kolmekordne mahahõikamine kirikus kolmel järjestikusel pühapäeval).

Kosjade ja pulmade vahelist aega täitsid mitmesugused ettevalmistused. Erilist hoolt nõudis veimevaka valmistamine. Näiteks on Kodavere kihelkonnast teade, et vööpaelu kulus sada. Veimed näitasid pruudi töökust ja käsitööoskust.

Kuigi mõrsja oli ehk juba aastaid valmistanud veimevakka, algas veimede eriti hoolas hankimine kosjadega ... (Eisen 1932: 42).

Külatüdrukud (kohati ainult pruuttüdrukud ja kõrvatsinaine) käisid mõrsjal abiks veimi valmistamas. Aitamise eest tasu ei makstud, küll aga kutsuti aitajad pulma. Hilisemal ajal on veimevaka valmistajaid ka palgatud. Algselt oli see üks kollektiivse abistamise kombeid.

Tartumaalt Vara vallast on 1952. aastal kogutud teade: "1912.-13. a. mäletan veel, pruut käis kutsumas. Kutsus veimevakka valmistama, et tulge aidakse ära teha. Ta oleks jõudnud ise ka, aga misjaoks pruuttüdrukud olid!..." (Tedre 1973: 32).

Viinutamine. Veimevaka täitmiseks käisid pruudid andisid kogumas. Esimesed teated kombest pärinevad juba XVII sajandist.

Mõrsja pidi omalt poolt igale poole, kuhu ta läks, viina kaasa viima (Eisen 1932: 42).

Näiteks Avinurmest on teade: "Pärast kihlamist käis pruut sugulasi ja tuttavaid mööda andeid – villu, linu, riiet, jm – "viinutamas", s.o. viis pererahvale kosjaviina, mille vastu siis midagi anti, millest siis omale pulma ajaks pruudi ehteid valmistati..." (Tedre 1973: 33).

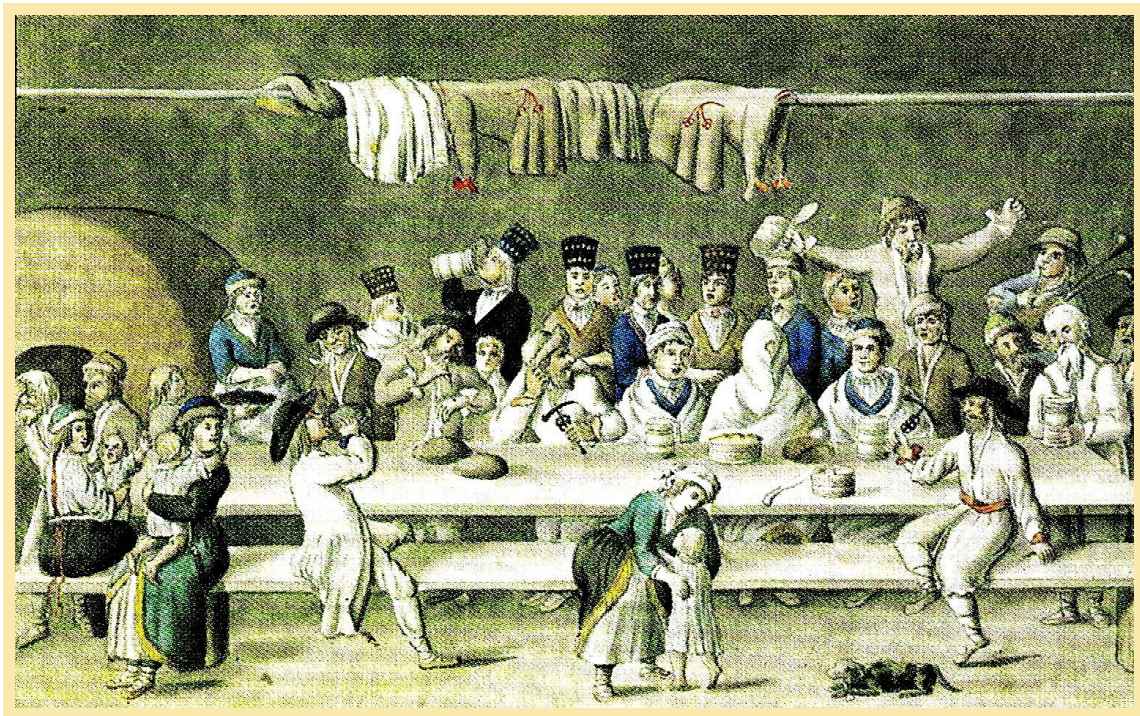
Veimede andmine oli varasemas külaühiskonnas loomulik vastastikuse abistamise vorm. Kuid 19. sajandil hakati sellist kogumist halvustama kui kerjamist. Seetõttu hakkas tava jõukamates kihelkondades taanduma.

Mõrsjale kingiti viinutamisel peamiselt villu, harvemini linu, lõngu, takku ja kanepit. Hilisemal ajal on antud valmisesemeid: kindaid, sukki, võid, paelu, riiet. Mehed, kellel veimi ei olnud anda, võisid anda raha.

Pulmad

Pulm oli suurim pidu omaaegses külaühiskonnas. Valitses arusaam, et inimene saab oma bioloogilist ja sotsiaalset ülesannet täita ainult abielu kaudu.

Pulmad kestsid mitu päeva, nende pikkus sõltus eelkõige abiellujate rikkusest. Alla kahe päeva pulmi ei peetud, samas võisid need kesta terve nädala. Pulmad olid reeglina “kahe otsaga”: osa pulmapeost peeti mõrsjakodus, teine osa peiukodus.

...on huvitav mainida omapärast määrust, mille Sangaste kihelkonna mõisad pärisorjuse ajal panid maksma talurahva pulmade kohta. Nimelt lubati talupoegadel üle terve kihelkonna pulmi pidada ainult mõisade poolt

omavahelisel kokkuleppel kindlaks määratud nädalal, sügisel pärast välistööde lõppu. Kohalik rahvatraditsioon aga nimetab pulmanädalat, millal mõisaorjus seisnud ja mis langenud harilikult mardipäeva ligidale "hulluks nädalaks" (Valgamaa 1932: 423, 424)

Miina Resto (1873-1976) meenutas lapsepõlves nähtud Puhja kandi vanaaegse pruudi rõivastust: "Egäl üteli oma uhkus. Narr olli iki küll, ku pruutpaar läits! Pruut olli nigu kusikuklane kõrval, keskelt peenikene, undrik alt alt väega laiga, iki kolme vai nellä laida." (Keem 1995: 154).

Miina Resto poolt Lõuna-Tartumaa keelepruugis hea sõnavalitsemise oskusega öeldu annab kinnitust, et vöö oli kõvasti mähitud nii, et piht oli peen kui sipelgal.

Pulmapeo esimese poole lõpetamiseks oli mõrsja lahkumine vanemate kodust. See toimus kas esimese pulmapäeva hilisõhtul või teise pulmapäeva hommikupoolal.

Kui mõrsja omaksed saajarahvaga jumalaga jätsid, seoti peiule, isamehele ja peiupoisile (harva kogu saajarahvale) linikud või vööd üle õle. Kodaveres öeldi, et peiupoolne pulm "kateti kinni".

Pulmasõidul täideti mitmesuguseid ennustuskombeid ja maagilise sisuga tavasid. Äksist on teade: "Kui noorik esimest kord mehekodu viiasse pulmaaeg, siis ei tohi mitte sitsi- ega linased riided seljas olla, vaid villased riided, et siis on hea lambaõnn." (Tedre 1973: 56).

Kui jõuti pulmamaja lähedale, tegi saajarong peatuse. Peiupoiss ratsutas ette, saaja saabumisest teatama. Ta tõi saajarongile kadakase kannuga õlut, kann oli paeltega ehitud. Kohati kostitati õllega kõiki pulmalisi (noorpaari kõigepealt), ülejäänud jook visati hobustele või iga nelja ilmakaare poole laiali. Samal ajal sidus kõrvatsinaine peigmehe hobuse looga külge vööpaelaga paari kindaid (või paari sokke). Alles siis jätkas saajarong teed.

Järgnes pulmade teine osa ehk pulmad peiukodus. Mõrsja vastuvõtmisel järgiti kindlaid reegleid, mis tulenesid tõrje- ja sigivusmaagiast.

Tõrjemaagiaga on seletatav, et mõrsjat ei lastud astuda maapinnale. Tekile või kasukale astumisest loodeti kas head lambaõnne või pehmet leplikku südant mõrsjale või üksmeelset elu abielus. Mõrsja pidi vaibale (~kasukale) viskama vöö (~sukad, kindad, hilisemal ajal aga raha). Kursist on teade: “Kui pruut kodu viidud, siis tõstetud vana kasuka piiale, öeldud: “Ja lambaõnn!”” (Tedre 1973: 59).

Pärast söömaiega peiukodus järgnes uus etapp pulmakombestik, nimelt peiukodu ja majapidamise tutvustamine mõrsjale. Igale poole, kuhu miniat viidi ja kõigele, mida talle näidati (näiteks loomad, tarbeesemed), pidi ta andeid panema. Need võisid olla paelad, vööd või sukad.

Otepää: “Kui noorik mehekodu viiakse, siis läheb noorik ja laulatusnaine uuele kohale õnnistust jagama. Laulatusnaise käes on anded ja noorik paneb need kohale. Lee auku pandavad raha, lauda ukse ette paar sukki, kindad ja vöö. Kaevusalvele ka raha jne.” (Tedre 1973: 65)

Selles tavas nähti algset ohvritalitust majahaldajatele ning heatahtlikkuse kindlustamist tulijale.

Esimene pulmapäev peiukodus lõppes noorpaari tseremoniaalse, vastavate kommete ja laulude saatel magama viimisega. Võnnust on teade: “Isamees rõivastas peiu ja isamehe naine pruudi lahti; sellele, kelle voodis magas pruutpaar esimese öö, anti vöö...” (Tedre 1973: 80).

Kohati oli kombeks, et noorpaar magas esimese öö rietatult. Sealjuures pidi mõrsja avama kõik riietusesemete haagid, nõöbid jne. Otepää: “Kõik sõlmed ja nõöbid pidi pruut esimesel öösel lahti päästma, siis olevat lapse sünnitamine kerge (pruudiema kohus olevat olnud seda pruudile õpeta).” (Tedre 1973: 80).

Äksi: “Pääle esimest pulmaööd jättis noorik abieluvoodisse kindad, sukad ja vöö ...” (Tedre 1973: 83).

Viimase pulmapäeva tähtsamaks kombetalituseks oli nn. veimevaka (annid, lahjad) jagamine.

Kingitavad esemed olid aegsasti vööpaeltega nn. kimpudeks kokku seotud. Ande jagati eeskätt peiupoolsetele pulmalistele. 19. saj. lõpust on teateid, et veimi anti ainult peiu vanematele, õdedele-vendadele ja pulmategelastele. Kodavere: “Kerstu avamine oli pidulik toiming, siis lauldi ja tõsteti kerstu. Kõik läksid pruudikerstu tõstma, peiupoolsed; neile pidi pruut panema andeid kerstu kaane peale....” (Tedre 1973: 85).

Uuemaks kombeks veimevaka jagamisel on rahanõudmine andide eest.

Teade Kursi kihelkonnast: "Pärast põllelappimist võetakse nooriku poolt andide jagamine ette. Noorpaar istub laua taha, nende ette toob pruudivend aidaukse peale mõegaga risti lüües aidast pea peal ümmarguse remmelgapuu korvi või vaka sees andid: särgid, sukad, kindad, vööd, paelad jne, mida kõrvanaine nooriku kirsust oli välja võtnud, viiv ning paneb korvi noorepaari ette laua peale. Korvi kõrva toovad peiupoisid tühja kausi ning kausi kõrva õllekannud ja viinapudelid. Kõrvanaine võtab nooriku kõrvas istudes korvist andeid ja annab isamehe kätte, kellele ta iga ande juures nimetab, kellel and saama..." (Tedre 1973: 87).

Mõnes paikkonnas oli ette nähtud kindel rahasummagi. Kursist kihelkonnast on teade, et vakaraha oli täite andide puhul kaks rubla.

Kollektiivse abistamise põhiliseks vormiks oli rahakorjamine. Esemelised kingitused tulid moodi alles 20. sajandil. Rahakorjamise komme sai laiema ulatuse 19. sajandil seoses jõukuse kasvuga külades. Rahakorjamise viise kasutati mitmeid.

Põhja-Tartumaal nimetati seda lemmikibu laulmiseks. Suur puukann, millest isamees või peiupoiss pulmalistele õlut pakkus, oli vööga ehitud. Kodaveres lauldi pakkumise ajal:

Joo, joo, maise, maitse!

Kui sa maitseed, siis sa maksad.

Peksä punga ja tapa tasku,

õtsi õllele hübedat,

katsu kapa valge'eda!

(Tedre 1973: 90)

Jooja pidi tasuks raha andma. Lõuna-Tartumaal tunti seda kommet nime all makekahi.

Kirivööde tähtsus argipäeva elus

Kirivöödel oli praktiline tähtsus hõlma koomal ja seeliku üleval hoidjana. Meestel vöö pükste pääle köitmiseks (Rõngu kihelkond). Näiteks Sangaste kihelkonnast kogutud andmetel: Mehed kandsid nagu naisedki möödunud sajandil vööd. See käis palitu (üleriide) peale. Seesugune vöö oli ikka "vällän käimiseks", s.t kodunt kaugemale mineku puhul. Mehed kandsid vööd veel sajandi algul.

Kirivöödel oli tähtis koht ka igapäevaelus. Nõo kihelkonnas arvati: "Vöö hoiti ka öösi vöö, et kõhtu ära ei sirutaks.". Puhja kihelkonnas öeldi, et vöö oli raske töö juures hoidjaks, et "keskpaik" kõva oleks ning Rõngu kihelkonnas lausuti: "Vööd kanti selle tarvis, et mitte ära ei kaksataks, venitataks töö ja tõstmise juures."

Tartu-Maarja kihelkonnas Ropka mõisas elanud Ann Sild (1838-1918) kandis elu lõpuni maatanu (argipäevadel paelata) ja särgi peal vööd. Temale kuulunud haruliste motiividega vöö on Eesti Rahva Muuseumi tekstiilifondis (ERM A656:12).

Vöö sidumine ei olnud juhuslik, vaid jälgiti teatud reegleid. Rannu kihelkonnast on järgmine teade: "Vöö seoti nii ümber, et parem ots jäi vöökihi alla, kuna pealmine ots pisteti pealt poolt vöökihi vahele" (ERM A342:19).

Torma kihelkonnast on rahvasuust pärit teade: "Mehed jätsid vöö otsad selja taha rippuma. Kui jalgsi kirikus käidi, eriti sügisel ja talvel pimedaga, hoidsid

naised vöö otstest kinni, et mitte ära kaduda.” (Möödunud aegade lood 2003: 15).

Vööd on kasutatud erinevate tööde eest tasumiseks. Umbes 1870-1900 Tartus ämmaemandana töötanud proua Rosaalia Niemanni päranduse hulka kuulusid vööd, mis tema arvatavasti maaperenaistelt töötasuna saanud (ERM A423:19; ERM A423:20; ERM A423:21).

Vöödel oli tähtsus ka kokkulepete kinnitamisel. “Hupeli järgi kaubeldi Kodaveres palgalised vöö ja viinaga” (Manninen 1927: 374).

Vööde tähtsusest nii meeste kui naiste igapäevavarõivastuses annavad tunnistust raamatus “Eesti Vanasõnad III” Tartumaalt kogutud vanasõnad:

- Naesterahvas ilma tööta kui teekäija ilma vööta (Palamuse);
- Naisterahvas tüüta om kui tiikäija vüüta (Võnnu);
- Naine ilma tüüta om kui meesterahvas ilma vüüta (Nõo);
- Tii tüüd, kinnita vüüd (Otepää).

Laiuse kihelkonnast pärit rahvajutt “Kuidas lõikuse ajal selg haigeks ei jää” vestab järgmist: “Seda õpetust andvad vanad inimesed nõnda: Lase vöö ehk püksirihma üle nõeluss roomata, pane siis seda rihma ehk vööd lõikuse aeal vööle, siis ei jae selg selle töö juures iialgi haigeks, - ehk jälle kevade, kui esimist korda müristab, lase siis kolm korda kukerpalli vastupäeva, - jälle vist suur abi. So õpetus on ilus, aga tõeste vist mitte tulus, sest ebausik aitab arva, ehk muidu kannab ta ebakarva, aga seal taga on varjul – tõde. Ebausü viisisid on palju, mida nõndanimetatud rumalad inimesed haiguse arstimiseks pruugivad ja ise arva abi saavad. Juhtub mõnikord, et haigus iseenesest ehk mõnest teadmata vastusest vähemaks jääb ehk oopis võidetud saab, noh siis:

Hõissa eit ja ela heaste,
kes sa sõnu sobiteled,
otsid abi hõbevalgest –
mitmest tühjast sugust, solgist.

Nõnda antakse tihti ebatempudelle asjata au ja varjatakse tõde õela tempudega ära.

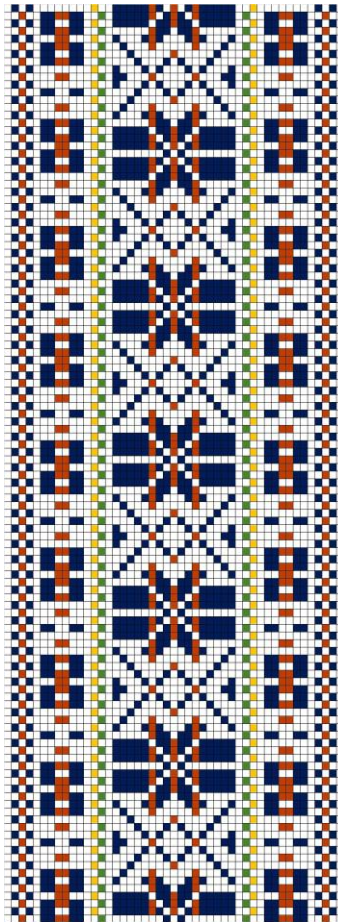
“Ühes kohas olnud lõikuse ael kaks tüdrukut iseäranis seljavaluga kimpus, mis selles töös, esimestes päevades ikka töölisi piinab. Pühapäev läinud nad nõmme peale, et, kui ussi näeks, siis ebatembu ära teeks. Pea leidnud nad ühe ussi künka otsast, kes ennast rõngas olles päevapaistel soendas. Tüdrukud sidunud oma vööd otsapidi kokku ja pannud ringis ümber ussi maha, ise aeanud keppidega ussi künkalt minema. Uss läinud kord üle vöö – tüdrukud põle sellega veel rahul olnud ja visanud vöö teinepoole jälle ette, et uss mõlematest vöödest üle läheks. Uss tõrkunud vastu. Tüdrukud udjanud teda veel paar korda kepiga, nii et ussi süda täis saanud ja torkija kaela karganud. Kaelas pigistanud ta nõelates tüdruku surnuks ja pugunud nagu välk maa sisse. Teine tüdruk, kes pärast selle vööga leikama läinud, lootes, et seljavalu enam iialgi ei tuleks, ometi surnud teisel päeval ka ära. Vöö olnud ussist ära kihvtitud. Niisugust vilja kasvatab ala ebausk!” (Loorits 2000: 137-138).

Vööd olid olulised ka käsitsi külvamisel, kasutati kahte liiki külvivahendeid – külvinõu ja külvipõll. Külviga seonduvat kirjeldab Liivia Feoktistova oma artiklis “Külvist Eestis 19. sajandi lõpul ja 20. sajandi algul” järgmiselt:

Külvinõu oli varustatud kandmega, et teda hõlpsam oleks kaasas kanda. Kandmeks oli harilikult otstest kokkuseotud külvivöö. Selleks kasutati juba kulunud villaseid vööid, kokkuõmmeldud paela, sedelgarihma, Kagu-Eestis ka käterätti jms.

Külvinõu kanti kandmel ikka lahtiselt. Külvivöö käis üle külvaja ühe õla ja piha, nõu aga toetus sellele vabalt. Ümara kujuga külमितtu hoiti ees kõhul ja kanne käis siis üle vasaku õle. Ovaalne külvinõu jäi enam vasaku külje poole ja sel juhul võis kanne käia ka üle parema õle. Külमित pidi igal juhul olema tasakaalus ja seda hoiti vasaku käega. Parem, külikäsi pidi ju jääma vabaks. Kohati kanti külvinõu kahel ristamisi oleval kandmel. Sel puhul käisid külvivööd üle mõlema õla ja külमितte polnud vaja vasaku käega hoida. Nii jäid külvajal mõlemad käed vabaks ja neid sai kasutada külviseemne heitmiseks.

Paikkonniti, eriti Lõuna- ja Kirde-Eestis oli tuntud kandme kinnitamine külvinõu külge. Selleks olid külimitu servadesse tehtud augud või varustatud nad aasadega, millest kanne läbi käis. Sel juhul käis kanne tavaliselt üle külvaja turja ja jättis mõlemad käed vabaks.” (Etnograafiamuuseumi aastaraamat XXXI: 27-29)

"Külvi jaoks tarvitatud." "Veskitiivuline kiri."

Foto: Tiia Artla

Järva-Jaani 1842.a.

20. sajandi alguses, kui huvi rahvarõivaste vastu oli madalseisus, kadusid koos nendega igapäevarõivastusest ka vööd. Vööid kanti vaid näitemängudes või mardisandis käies.

ALLIKAD

1. **Astel, E.** 1981. Vöö eestlaste rahvatraditsioonis. Rmt: Etnograafiamuuseumi aastaraamat XXXII, Tallinn, Valgus. lk. 136-145
2. **Astel, Eevi.** 1998, 2017. Eesti vööd. Tartu: Ilmamaa
3. **Astel, E.** Eesti vööd. Tartu, 1998.
4. Eesti käsitöö raamat 2016 Pegasus, lk 142-146
5. Eesti rahvarõivaid XIX sajandi lõpust ja XX sajandi algult 1957, lk 227-228
6. Ajakiri Triinu nr 119. Estoprint, Toronto, Canada, 1982.
7. Ajakiri Triinu nr 118. Estoprint, Toronto, Canada, 1982.
8. Ajakiri Triinu nr 122. Estoprint, Toronto, Canada, 1983.
9. Ajakiri Triinu nr 97. Estoprint, Toronto, Canada, 1977.
10. Ajaleht Vooremaa nr 89. 03.08.2004 "Põltsamaal said kokku vöökudujad". Helve Laasik.
11. Eesti Rahvakunsti ja Käsitöö Liidu Teataja nr 13. Sügis 2004.
12. **Freienthal, Merike ja Västriku, Veinika** 2012, Lapilised vööd, Türi: Saara kirjastus
13. **Hiemäe, M.** Rahvakalendri tähtpäevi. Tallinn, 1998.
14. **Kalits, V.** 1988 "Eesti pulmad: traditsioon ja nüüdisaeg". Tallinn: Eesti Raamat.
15. **Karu, A.** 1997 "Väike pulmaraamat." Tallinna Raamatutrpkikoda.
16. **Kurrik, Helmi** Eesti rahvarõivad 1938, lk 3-7, Tartu: Eesti Rahva Muuseumi kirjastus
17. Käsitööalbum 22 1987. Tallinn, lk 126-129
18. Käsitööalbum 23, 1988, lk 24-25 – tihvaga kudumine
19. Käsitööalbum 22 1987. Tallinn, lk 126-129
20. Käsitööalbum 23, 1988, lk 24-25 – tihvaga kudumine
21. **Loorits, O.** Endise-Eesti elu-olu III. Tartu 2000.
22. **Loorits, O.** Endise-Eesti elu-olu IV. Tartu 2001.
23. **Manninen, Ilmari.** 2009. Eesti rahvariiete ajalugu. Uustrükk. Rmt. Tartu: Eesti Rahva Muuseumi kirjastus.

24. Netileht 1

http://www.folk.ee/kultuurilaegas/et/aa_index/rr_rahvarõivad/rr_valmistamine/rr_varvimine

25. Netileht 2

http://www.estonica.org/est/lugu.html?menyy_id=175&kateg=5&alam=19&leht=5

26. Netileht 3

(<http://www.ms.ut.ee/mart/raamat/hiis5.htm#VANAD>)

27. **Pallo, S., Lind, T., Paavel, K., Puusepp, T., Tänav, R.** Möödunud aegade lood. Jõgevamaa kihelkonnad 19. sajandil. Jõgeva Maavalitsus 2003.

28. **Rand, Piia** 2013, 2016 Eesti kirivööd, Türi: Saara kirjastus.

29. **Rullingo, A.** 2001 "Muhumaa, loodus aeg inimene," Tallinn: Eesti Entsoklüpeediakirjastus (Tallinna raamatutrükikoda).

30. **Tedre, Ü.** Eesti pulmad. Tallinn 1973.

31. **Viires, A. Vunder, E.** 1998 "Eesti rahvakultuur" , Tallinn: Eesti Entsoklüpeediakirjastus.

32. **Viires, A.** 2001 "Kultuur ja traditsioon." Tartu: Ilmamaa.

33. **Vunder, E.** Renessansi mustriraamatud ja eesti rahvakunst – Muunduv rahvakultuur. Etnograafilisi uurimusi. Toimetanud A. Viires. Tallinn, 1993.

34. **Õunapuu, P.** 2003 "Eesti pulm". Tänapäev.

Fotod: Pinterest (Eesti rahvarõivaste rubriik), ERM, Tiia Artla